

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

24(33)

2024

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2024

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Redaktorių kolegijos sekretorė / Assistant Editor:

Danguolė Švidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Tarptautinė patarėjų taryba / International Advisory Board:

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła

Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper

Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa

NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher:

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

<www.istorija.lt>

Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,

Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Scopus

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	11

Straipsniai / Articles

Adam Kuper

The Cosmopolitan Museum	17
Kosmopolitinis muziejus. Santrauka	23

Dovilė Grickevičiūtė

The Cambodian Genocide: Historical Knowledge and Development among Second and Third-Generation Democratic Kampuchean Regime Survivors	27
Kambodžos genocidas, istorinės žinios bei antrosios ir trečiosios Demokratinės Kampučijos režimą išgyvenusių kartų raida. Santrauka	54

Giedrė Buivytė-Jokūbauskienė

Apkalbos: bendruomeninė funkcija, asmeninė patirtis ir motyvai meilės dainose	57
Gossip: The Community Function, Personal Experience and Motifs in Love Songs. Summary	76

Darius Daukšas

Lietuvos lenkų identiteto konstravimas periodikoje: nuo etninės grupės iki nacijos?	79
Constructing the Lithuanian-Polish Identity in the Periodical Press: From Ethnic Group to Nation? Summary	106

Teminis skyrius: Iš Lietuvos etnologijos istorijos / Special Section: From the History of Lithuanian Ethnology

Žilvytis Šaknys

Įvertinant etnologijos šaltinius: Vilniaus krašto lietuvių kalendorinės šventės jaunimo spaudos ir lauko tyrimų požiūriu	109
Evaluating Ethnological Sources: Lithuanian Calendar Feasts in the Vilnius Region in the Youth Press and in Field Research. Summary	134

Irma Šidiškienė

Lituanistinių tyrimų pulsas Antano Mažiulio recenzijose: dalykinė kritika	137
The Pulse of Lithuanian Studies in Antanas Mažiulis' Reviews: A Subject Criticism. Summary	163

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Etnologinių šeimos papročių tyrimų teminė, probleminė bei metodologinė plėtra atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę	167
The Thematic, Problematic and Methodological Evolution of Ethnological Studies of Family Customs since the Restoration of Lithuania's Independence. Summary	198

Knygų recenzijos / Book Reviews

Rasa Navickaitė. Marija Gimbutas: Transnational Biography, Feminist Reception, and the Controversy of Goddess Archaeology (<i>Neringa Klumbytė</i>)	201
Elvyra Usačiovaitė. Asmenybė ir simbolis (<i>Romualdas Juzefovičius</i>)	205
Iš praeities šaknų. Senovės baltų kultūra 11. E. Usačiovaitė (sud.) (<i>Jūratė Šlekonytė</i>)	210
Nijolė Laurinkienė. The God Perkūnas of the Ancient Lithuanians in Language, Folklore, and Historical Sources (<i>Rimantas Balsys</i>)	215
Libertas Klimka. Matuojant neaprėpiamą laiką (<i>Venantas Mačiekus</i>)	219

In Memoriam

Netekome profesorės Irenos Reginos Merkienės (1937–2024) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	222
---	-----

Knygų recenzijos

Rasa Navickaitė. **Marija Gimbutas: Transnational Biography, Feminist Reception, and the Controversy of Goddess Archaeology.** Abingdon, New York: Routledge, 2023. 272 p.: illustr. ISBN 978-1-032-10489-8 (hbk) ISBN 978-1-032-10490-4 (pbk) ISBN 978-1-003-21559-2 (ebk)

Rasa Navickaitė originaliai ir įdomiai analizuoja sudėtingas Marijos Birutės Alseikaitės-Gimbutienės mokslo ir gyvenimo trajektorijas, jungiančias Lietuvą ir Ameriką, pagonybę ir modernią civilizaciją, archeologijos mokslą ir mitologines vizijas. Knygoje išvalgiai atskleidžiama Gimbutienės laiką pranokusių idėjų plėtra ir įtaka tarptautiniam mokslui, feministiniams judėjimams ir tautinei savimonei. Gimbutienė knygoje pristatoma kaip archeologė, mokslininkė, Lietuvos patriotė, moteris, pagonių dvasingumo propaguotoja ir feminizmo pradininkė. Anot Navickaitės, Gimbutienės darbai novatoriškai kėlė lyties ir moterų temas moksliniuose tyrimuose, perrašė Europos priešistorę iš neabejotinai originalios feministinės perspektyvos, kvestionavo Vakarų civilizacijos progreso ir modernybės naratyvą bei įtraukė Lietuvą ir Rytų Europą į feministinį diskursą.

Pirma knygos dalis skirta Gimbutienės biografijai: jos vaikystei ir jaunystei Lietuvoje, gyvenimui karo metu ir pasitraukimui į Vakarus, karjerai JAV, besitęsiančiai nuo Harvardo iki Kalifornijos Los Andželo universitetų. Lietuva, kaip matome iš Navickaitės studijos, Gimbutienės moksliniuose darbuose buvo jos savivokos, įkvėpimo ir mokslinių argumentų šaltinis.

Gimbutienė tapatinosi su Lietuva ir aukštino lietuvių etninę kultūrą kaip turtingą resursą matristinės Senosios Europos tikėjimui ir pasaulėžiūrai rekonstruoti (p. 223).

Antroji knygos dalis skirta Gimbutienės akademiniam darbams, profesoriavimui ir įsitvirtinimui JAV akademinėje aplinkoje kaip Rytų Europos specialistei, taip pat karjeros posūkiui parašius knygą *Dievai ir deivės Senojoje Europoje* 1974 m., jos darbų ignoravimui, atmetimui ir kritikai po 1974 m. Antroje dalyje taip pat analizuojama Gimbutienės visuomeninė įtaka feministiniams ir moterų judėjimams JAV ir po Sovietų Sąjungos sugriuvimo Lietuvoje. Autorė nesiekia įvertinti Gimbutienės darbų iš mokslinės perspektyvos, bet giliasi į jų recepciją, reikšmės ir įtakos svarbą siekdama suvokti to laikotarpio socialinės ir politinės istorijos kontekstus. Navickaitė daugiausia dėmesio skiria lyties ir feminizmo aspektams, kuriuos ji laiko svarbiais suprantant Gimbutienę kaip mokslininkę. Anot autorės, ji iš dalies pasirinko lyčių ir feminizmo prieigą, kadangi tai buvo kontroversiškesni Gimbutienės viešo įvaizdžio aspektai (p. 222).

Navickaitės knyga apie Gimbutienę žavi savo gilumu ir įsiklausymu į daugybę nuomonių, kartu sugebėjimu interpretuoti asmeninę Gimbutienės istoriją tarptautinių akademių, politinių ir kultūrinių procesų kontekstuose. Skaitydama vis pagalvodavau apie garsiąją Alberto Einšteino frazę, jog „vaizduotė yra daug svarbiau nei žinojimas“. Gimbutienės žinojimas buvo neatskiriamas nuo jos vaizduotės, kurioje susipynė romantiškos Lietuvos vizijos, žavėjimasis pagonybe, lietuvių folkloru ir mitologija, radusiais išraišką jos

archeologinių kasinėjimų darbų interpretacijose apie taikią ir dvasingą moterų valdomą Senąją Europą. Jos mokslinių darbų atmetimas buvo susijęs su jos šios vaizduotės pasiūlytų interpretacijų nepripažinimu, nes jos laužė pozityvistinės archeologijos kanoną. Tuo tarpu jos garbinimas tarp feministinių ir moterų judėjimų atstovų siejasi su tos pačios vaizduotės idėjomis. Navickaitės studija rodo, jog didžiausią įtaką Gimbutienė padarė visuomeniniams feministiniams judėjimams.

Kokia buvo Gimbutienės „Senoji Europa“? Knygoje sužinome, jog tarp 7000 ir 3500 metų prieš Kristų, prieš atvykstant indoeuropiečių protėviams, egzistavo Europos civilizacija, kurią Gimbutienė vadino „Senąja Europa“. Ši Senoji Europa buvo taiki ir egalitarinė, gerbė gamtą, moterys buvo lyderės, tarp lyčių buvo lygybė ir jų religija pripažino moterį deivę-kūrėją. Senoji Europa buvo mokslinis pagrindas utopinei vaizduotei apie civilizaciją, kurios centre buvo moterys, taiki ir egalitarinė koegzistencija ir harmoningi santykiai su gamta. Ši idiliška civilizacija buvo sugriauta karingų ir agresyvių žmonių iš Rytų, kuriuos Gimbutienė vadino kurganais. Naujieji kolonizatoriai, kalbantys protoindoeuropiečių kalbomis, susiliejo ir beveik visai išnaikino Senosios Europos kultūrą. Ateiviai meldėsi dangaus dievams ir turėjo hierarchines socialines struktūras, kurios buvo Vakarų civilizacijos ir judėjų krikščionių religijų pagrindas.

Nuo 1974 m. iki Gimbutienės mirties jos teorijos apie Senąją Europą buvo skelbiamos daugybėje straipsnių ir knygų. Jos darbus archeologai laikė ideologiškai angažuotais ir jos fantazijos rezultatu – daugelio nuomone, jiems trūko mokslškumo. Anot liudytojų, jos pasirinkta tema – religija ir simbolizmas, kultūros ir dvasingumo klausimų analizė – buvo problemiška į pozityvizmą orientuotoje archeologijoje (p. 111). Nors Gimbutienės darbai buvo

laikomi feministiniais, ji nebuvo populiarūs ir tarp feministinės archeologijos šalininkų dėl romantiško moterų esencializavimo, prieštaraujancio poststruktūralistinėms feministinėms teorijoms. Archeologės feministės, kurios siekė įteisinti lyties perspektyvą archeologijos studijose, nepripažino Gimbutienės darbų, kadangi jie joms reprezentavo pasenusias antrosios bangos feministines perspektyvas. Tačiau Gimbutienės Senosios Europos idėjos buvo itin patrauklios visuomeninių judėjimų feministėms. Jos teigė, jog Gimbutienės darbai kėlė grėsmę „patriarchalinei Vakarų hegemonijai“ (p. 107), todėl jie buvo atmesti. Kartu Gimbutienei patiko, kad visuomeninis feministinis judėjimas priėmė jos idėjas, tačiau ji nuosekliai neigė savo santykį su šiuo judėjimu ir feminizmu (p. 119).

Anot Navickaitės, Gimbutienės teorija kvestionavo pripažintą naratyvą apie Europos priešistorę kaip primityvią bei patriarchalizmą kaip aukščiausią civilizacijos pakopą (p. 113). Gimbutienės nuomone, moterų dvasingumas buvo aukštesnis už patriarchalines socialines ir religines struktūras (p. 113). Savo perspektyvomis Gimbutienė taip pat kvestionavo judėjų krikščionių patriarchalinį religinį suvokimą, kad vyriškieji dievai yra pirmi hierarchijoje (p. 116). Gimbutienė laikė save ikisovietinės Rytų Europos kultūros tradicijų paveldėtoja ir naudojo savo lietuvišką kilmę savo mokslinei personai sukurti (p. 151). Ji pateikdavo savo atradimus apie Senąją Europą kaip nesuinteresuotos tiesos ieškančios dieviškai inspiruotos mokslininkės išvadas (p. 124). Tačiau dieviškasis žinojimas bei magiška moterų galia, kuri turėjo šaknis jos pačios lietuvių kultūroje, nesiderino su moksliniu mąstymu. Knygoje teigiama, jog dabartiniu laikotarpiu Gimbutienės teorijos tebeužima marginalią vietą archeologijos moksle.

Navickaitė didžiuliui Gimbutienės nuopelnui laiko tai, jog ji perrašė istoriją iš

moteriškosios perspektyvos (p. 118). Knygoje teigiama, jog Gimbutienė buvo vyrų centrizmo Vakarų mokslinėje tradicijoje kritinių studijų pradininkė (p.117). Navickaitės nuomone, nors Gimbutienė nelaiškė savęs feministe ir nors jos darbai apie Senąją Europą yra ir atmetami feministiniuose akademinuose sluoksniuose, jie suteikia pagrindą Europos priešistorės feministinėms interpretacijoms ir turėtų būti įtraukiami į akademinį feministinį archeologijos kanoną. Navickaitė teigimu, Gimbutienė pateikė priešistorės civilizacijos vizionierišką interpretaciją „jos istoriją“ (*herstory*) priešindama vyriškajai „jo istorijai“ (*history or his-story*) (aštuntajame ir devintajame dešimtmečiais antrosios bangos feministės istorijos studijas laikė vyrų dominuojama sritimi ir pateikė „jos istoriją“ kaip priešpriešą „jo istorijai“ (*history vs. herstory*)). Gimbutienės darbai apie Senąją Europą apėmė visus „jos istorijos“ aspektus: ji žiūrėjo į moterų patirtis kaip skirtingas nuo vyrų; moterys tapo nauju analizės objektu; ji rėmėsi moterų veikumo įrodymais siekdama kvestionuoti progreso naratyvus; ji pasiūlė naują periodizaciją ir istorinį naratyvą (p. 136). Gimbutienė, anot Navickaitės, rašė pralenkdama laiką – feministinė archeologija, kurią kūrė mokslininkės feministės JAV, nesusiformavo iki devintojo dešimtmečio pabaigos (p. 118).

Su Lietuva Gimbutienę siejo įvairūs ryšiai. Mokslininkė neigiamai žiūrėjo į bolševikų ir nacių režimus. Navickaitės nuomone, Gimbutienė laikė sovietų ir nacių režimus lygintinai nusikalstamumo požiūriu (p. 41). Savo memuaruose ir autobiografiniuose interviu Gimbutienė niekada nepripažino lietuvių dalyvavimo Holokauste. Panašiai kaip Jonas Mekas, ji norėjo būti tik nacizmo ir sovietinių nusikaltimų aukų pusėje (p. 42). Kadangi ji ir jos vyras dalyvavo Birželio sukilime, nors vėliau ji ir pasmerkė nacių režimą, jie turėjo išvykti iš Lietuvos, nes būtų buvę

ištremti į Sibirą. JAV Harvardo universitete ji buvo pasamdyta kaip lektorė ir, nors buvo vertinamos jos žinios apie Rytų Europos priešistorę, ji nebūtų gavusi profesorės laipsnio dėl tuo metu vyravusios diskriminacijos moterų atžvilgiu. Būdama moteris ji net negalėjo naudotis kai kuriomis bibliotekomis. Gimbutienė paliko Harvardą ir išsikėlė į Kaliforniją, kur galėjo sėkmingai tęsti savo mokslinę karjerą. Tarp amerikiečių kolegų ji buvo žinoma kaip sovietų archeologijos ekspertė ir atsidavusi antikomunistė. Dar Harvardo universitete Gimbutienė susipažino su Romanu Jakobsonu, kuris padėjo jai siekti akademinį tikslų, vėliau gauti vietą Kalifornijos Los Andželo universitete.

Nuo darbo Kalifornijos Los Andželo universitete laikų Gimbutienė naudojo savo akademinį autoritetą ir poziciją universitete stengdamasi remti lietuvių kultūrą ir atkreipti kitų dėmesį į Lietuvos nepriklausomybės klausimus (p. 84). Tarp lietuvių diasporos Gimbutienės straipsniai apie pagonybę buvo dažnai sutinkami kritiškai (p. 72). Gimbutienės neįprastas požiūris į religiją lietuvių katalikų išievių bendruomenėje buvo laikomas jos liberalizmo religijos atžvilgiu manifestacija. Gimbutienė viena pirmųjų iš lietuvių diasporos intelektualų apsilankė sovietinėje Lietuvoje 1968 m. Ji lankėsi Lietuvoje 1981 m., 1985 m. ir 1988 m. Nuo septintojo dešimtmečio sovietų valdžia rėmė susidomėjimą baltų kultūros priešistorę. Tai buvo politiškai priimtina ir suderinama su sovietine ideologija. Šiame kontekste Gimbutienės darbai buvo pripažinti sovietinėje Lietuvoje.

Gimbutienė padarė didelę įtaką ir Lietuvos feministėms, kurioms buvo patraukli sovietinės ir Vakarų modernybės kritika. Senosios Europos utopija atmetė Vakarų modernybę, į kurią Lietuva orientavosi po 1990 m. Gimbutienės Senoji Europa siūlė pagoniškos praeities ir

tikrosios, moteris centru laikančios „lietuvių dvasios“ atgaivinimą. Anot knygos autorės, Gimbutienės skelbiamos moterų lyderystės ir kūrybingumo svarba bei jos utopinės vizijos buvo patrauklios daugumai posocialistinės Lietuvos moterų teisių aktyvistų, kurios bandė surasti vietą tarp skelbiamų antikomunistinių, provakarietišku ir tautinių naratyvų, traktavusių moteris kaip antraeiles istorijos dalyves (p. 226). Gimbutienė teigė, jog vienintelis išsigelbėjimas iš modernybės problemų yra Deivės dvasingumo ir moteriškų vertybių atkūrimas (p. 166).

Knyga, kurioje analizuojama praėjusio šimtmečio Gimbutienės biografija ir darbai, yra aktuali ir šiandien svarstant praities ir dabarties santykį, lyčių lygybę, religijos ir dvasingumo, civilizacijos, modernybės ir progreso idėjas, ryšį tarp žmogaus ir gamtos bei aplinkos apsaugą, karo ir taikos klausimus. Navickaitė rašo, kad tiems, kurie pritaria, jog Vakarų civilizacija remiasi save griaunančia logika, Gimbutienės darbai gali būti tolesnio mąstymo šia kryptimi pradžia (p. 226). Bet kuriuo atveju turbūt niekada nepraras aktualumo kitokios modernybės vizijos, kurios išaukština taikią visuomenę, turinčią lygias lyčių teises, apibrėžiama egalitariniais santykiais ir gyvenanti harmoningai su gamta. Lietuvių skaitytojui ypač patrauklus,

nors ir romantizuotas, tos kitos modernybės šaltinis – Lietuva. Anot Gimbutienės, labiausiai marginalizuotos Europos lietuvių ir latvių kultūros gali padėti permaštyti Vakarų civilizacijos naratyvą (p. 225). Lietuva, ne tik Rytų Europa, anot Navickaitės, Gimbutienės dėka tapo pasaulinio archeologijos mokslo centru. Savo darbuose Europos pakraščiai tapo Vakarų Europos civilizacijos centru.

Navickaitės nuomone, Gimbutienė pateikė naujus sprendimus tokioms žmonių problemoms kaip išnaudojimas, karai, nelygybė ir gamtos krizė. Jos mintys kvestionuoja Vakarų civilizacijos ir progreso naratyvus (p. 226). Autorė nesiūlo atgaivinti Gimbutienės idėjų. Knyga yra tų idėjų, įkvėpusių visuomeninius judėjimus skirtingose Atlanto pusėse, pateikusių kitokios žmonijos viziją, jungiančią pasaulinį mokslą ir tautinės kultūros klodus, analizė. Knygos pagrindinė intervencija yra į feministines studijas, kurios iki šiol įvairiai traktavo Gimbutienės Senosios Europos idėjas. Kaip minėta, knyga siūlo perskaityti Gimbutienės istoriją iš naujo kaip „jos istoriją“ feministinėje archeologijoje (p. 223) ir įtraukti ją į feministinės archeologijos pradininkų istoriją, nors ji ir neatitiko vėlesnio feminizmo koncepcijų. Iš šios traktuotės kyla platesnis knygos indėlis – įtraukti Lietuvą ir Rytų Europą į feministinį diskursą ir kartu kvestionuoti Vakarų istoriografijos feminizmo prielaidas.

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas (JAV)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1758-7023>